

Schlesinger Károly: Az elméleti nemzetgazdaságtan és módszere, mint a pragmatikus gazdasági történetírás segédeszköze*

gazdasági események történelmi feldolgozása legtöbbször nem áll elméleti ismereteink magaslatán.

Úgy a szűkebb értelemben vett gazdasági történetírás, amely lezárt korszakok eseményeit tárgyalja, mint a sajtónak a közgazdaságról szóló jelentései mind máig legnagyobb részben tiszta leírásra szorítkoznak és az olvasóra hárítják azt a — számára megoldhatatlan — feladatot, hogy az események között az összefüggéseket megtalálja és ezzel intellektuális és gyakorlati értékeket nyerjen az elébe terjesztett adathalmazból.

De a magasabb fejlettségű pragmatikus történetírásra is áll az, amit fentebb mondtam; ez a történetírás okfejtésében inkább ösztönszerű belátásra és gyakorlati tapasztalatra, az úgynevezett józan észre támaszkodik, mint szigorúan tudományos gondolkozásra.

A józan ész bálványozása, amelyet Romain Rolland oly találóan jellemzett — „a francia vidék régi középosztálya el van telve józan eszével; annyira bízik benne, hogy azt hiszi, nem is találhat olyan nehézséget, amelyet ne oldhatna meg vele” — a jelenkor szellemes társadalomtudományi üzemében is erősen elterjedt valami. Állóképességének nagy részét annak köszönheti, hogy egyrészt a tudományos irodalom a józan észre való korlátozása által mindenki számára hozzáférhető édességgé válik, ami máskülönben lehetetlen volna, hogy másrészt a szellemi tudományok művelője csak írásainak e könnyű hozzáférhetősége által juthat szélesebb körökben ahhoz az elismeréshez, amelyet a természettudós számára már eredményeinek kézzelfogható jellege is biztosít.

Tanulmányomnak az a célja, hogy rámutasson a naivan empirikus történeti okadatulás hiányaira és hogy sürgesse ennek az el-

* Az alábbiakban kifejtendő módszertani követelmények megvalósítását egy előadásomban kíséreltem meg, amelyet *A pénzérték háborús változása* címen a Magyar Közgazdasági Társaságban tartottam és amely a *Közgazdasági Szemle* 1916. évi áprilisi számában és különnyomatképpen a Magyar Közgazdasági Társaság kiadásában jelent meg.

Schlesinger Károly:

Az elméleti nemzetgazdaságtan és módszere

járásnak kiegészítését az elméleti nemzetgazdaságtan tanulságaival és módszereivel.

Eleve hangsúlyozom, hogy az uralkodó irányon gyakorolt bírálatomból nem következik logikai szükséggel az, mintha gazdaságtörténelmi irodalmunk jelentősége csak leíró részleteiben fekdüdnék és összes okadatulásai hiányosak, sőt értéktelenek volnának. Vannak gazdasági folyamatok — talán ezek vannak többségben — amelyeknek lényeges okai egyszerűek és a naivul empirikus gondolkodással is kimeríthetők úgy, hogy a szigorú tudomány sem mondhat róluk újat; ezekkel szemben főképen a munkabér, az árszínvonal, a tőkekamat és a tőkeképződés általános jellegű változásai és a pénzforgalom és a devizaárfolyamoknak majdnem összes ingadozásai azok, amelyeknek megértéséhez elméleti megalapozásra van szükség.

Bírálatomban azt az eljárást fogom követni, hogy a gazdasági történetírás egy konkrét példáján kimutatok oly fogyatkozásokat, amelyek e szakma más munkáiban annyira gyakran fordulnak elő, hogy az irodalomnak minden ismerője tipikusaknak fogja azokat találni és amelyeket el lehetett volna kerülni, ha a történetírás tudatosan arra törekszik, hogy a szigorú tudományosság általános módszertani követelményeinek eleget tegyen és e célból az elméleti nemzetgazdaságtan szerint járjon el.

Példám megválasztásában a következő szempontok irányítottak:

Mindenekelőtt oly tanulmányt akartam választani, amely aktuális, jól ismert témával foglalkozik; a szűkebb körű választásba tehát a háborús gazdaság irodalmának kellett kerülnie.

Egyéb törekvésem arra irányul, hogy a példa minél kimerítőbb és meggyőzőbb elemzésre nyújtson módot.

Erthető okokból a naivul empirikus felfogásnak nem minden hiánya derül ki minden példán; annál is kevésbé, mert olyan tanulmányokban is, amelyekben a szerző nem törekszik tudatosan a tudományos módszer szigorára, gyakran érvényesülnek a szabatos elméleti gondolkodás elemei. Azért a háborús gazdaság irodalmának csak kis részét teszi azoknak a munkáknak a köre, amelyekben a lényeges hibákat a stiláris rövideg érdekében kívánatos közeli szomszédságban együtt találhatni és amelyek ennek következtében alkalmas tárgyul szolgálhatnak elemzésünk számára. Meg kell jegyezni, hogy ide tartozhatik egy tanulmány anélkül hogy szerzőjének a módszer különös hiányát vethetnők szemére; gyakran a téma sajátosságai és a belső stílus véletlenségei miatt halmozódnak annyira a hibák, amelyekért egyedül az uralkodó irány a maga egészében felelős.

Azért nem szabad kedvezőtlen értelmű megkülönböztetésnek venni azt, ha ebből a szűkebb körből elkerülhetetlen önkénnyel egy bizonyos tanulmányra esik a választás, hogy viviszekció tárgya legyen; sőt saját választásunknál az ellenkező magyarázat a helyes.

Nemcsak a személyes lovagiasság követelménye az a szabály, hogy a vitában nem szabad az ellenfél véletlen botlásait kihasználni, sőt ereje teljes kifejtéséhez kell őt segíteni, hanem a tudományos komolyság is és e szabály nemcsak az egyes tudós elleni vitára

áll, hanem arra is, amely elméletek és módszerek ellen folyik. Valamint szerszám használhatóságáról csak úgy lehet ítéletet mondani, ha ügyes és hozzáértő kézben látjuk működni, úgy gondolatok és módszerek tudományos értéke felől is csak az az eredmény mérvadó, amelyet velük jó és világos fejű tudós képes elérni. Épp ezért választottam példámul Eulenburg *Über die Bewegung der Warenpreise im Kriege* című, a *Welt wirtschaftliches Archiv* 1915 júliusi számában megjelent tanulmányának egy részét.

Ebben a tanulmányában következő módon magyarázza meg Eulenburg a német húsáraknak 1915 májusáig végbement fejlődését.

„A marha ára a háború kitörése óta nem emelkedett lényegesen . . . Másképp áll a dolog a disznót illetőleg. Ebben a cikkben a drágulás nagyon jelentékeny és különösen február óta fokozódott óriási mértékben. Amit azonban első sorban kell tekinteni, az a körülmény, hogy az egyéb húsárak, ismét a disznóárak kivételével, a háborús hónapokban alacsonyabbak voltak, mint az előző év megfelelő hónapjaiban . . . Az egész fejlődés oka első sorban nyilván abban kereshető, hogy a felhajtás ebben az időközben tényleg nagyobb volt, mint az előző évben . . . Ezt pedig az okozta, hogy a magas takarmányárak miatt le kellett vágni a marhát . . . így magyarázható tehát meg a marha nagyobb felhajtása és az előző évvel szemben való relatív áresése. Másrészt a kereslet jobb húsneműek iránt is . . . tetemesen alábbhagyott . . . Másként áll a dolog a disznót illetőleg. A vágóhídra vitt állatok mennyiségügván szintén rendkívüli mértékben emelkedett. Tehát azt várná az ember, hogy a disznó ára is lanyhult volna. Itt azonban a termelési költségek nagyon kedvezőtlenül hatottak . . . Ehhez járul továbbá az a körülmény, hogy a disznóhúst a városokban konzerválható áruvá dolgozták fel.”

A ritkítva szedett mondatok szerint a takarmány drágulása az oka úgy a marhaár süllyedésének, mint a disznóár emelkedésének. Első pillantásra úgy látszik, mintha egy és ugyanazon oknak két egymással homlokegyenest ellenkező hatása lehetetlen, a két magyarázat közül az egyik okvetlenül téves volna és mintha az egyik „mert” helyébe „ámbar” tartoznék. Részletesebb megfontolás alapján azonban be lehet látni, hogy Eulenburg okadatolásai talán egyik részükben sem tévesek, hanem csak tökéletlenek és hogy egészen jól lehet őket logikai összhangba hozni, ha egyrészt a történelmi tényállás vázlatát, másrészt az uralkodó összefüggésekről nyújtott fogalmazást alkalmas módon kiegészítjük.

A kiegészítésnek két módja képzelhető. Ezen a ponton azonban arra szorítkozunk, hogy csak az egyik lehetőséget tárgyaljuk azokkal az okokkal egyetemben, amelyek miatt a gazdasági történetírás figyelmen kívül szokta azt hagyni; a másik lehetőségre tanulmányom későbbi folyamán fogok visszatérni.

Az ágyú lövedékét a kilövő erő a cső állása szerint más és más irányba vetheti; egyes okok a változó körülmények szerint oly folyamatoknak lehetnek kiinduló pontjai, amelyek iránya teljesen szétágazik. És így a takarmány drágulása is bizonyos körülmények között, vagy bizonyos húsneműekre vonatkozóan áremelkedésre, más körülmények között vagy más húsneműekre vonatkozólag pedig az árcsökkenésére vezet.

A naiv gondolkodás könnyen hajlik arra, hogy ezt elfelejtse és hogy egy esemény magyarázásánál — úgy amint ez az idézett példában történt — csak az okokat vegye tekintetbe, nem pedig az éppen olyan lényeges föltételeket. Ez pedig onnan ered, hogy egy esemény szükséges előzményei közül az okok a feltűnőbbek, a föltételek a kevésbbé feltűnők; a konkrét jelenség közvetlen benyomása alatt a naiv gondolkodás észre sem veszi, hogy nemcsak az okok, hanem a föltételek is hiányozhatnak. A szigorúan tudományos eljárás ellenben a föltételek jelentőségét megfelelő mértékben domborítja ki; vagy oly módon, hogy a magyarázatul szolgáló törvény megfogalmazásánál az induktív logika követelményeinek értelmében tekintettel van a tapasztalatoknak lehetőleg nagy körére, amelyen belül az okként szereplő elem mindenféle ténykombináció kötelékében fordul elő; vagy pedig úgy, hogy minden gyakorlatilag lehetséges kombinációt a dedukció segítségével átkutat. Az indukción és a dedukción nemzetgazdaságtani alkalmazhatóságának összehasonlításánál meg fogunk győződni arról is, hogy főképpen az utóbb említett módszer óvhatja meg a gazdasági történetírást mindazoktól a fogyatékos-ságoktól, amelyek a naiv gondolkodásban az oknak a föltétellel szemben való túlsúlyából származnak.

A naivan empirikus felfogásnak második hiánya idézetünk következő részéből derül ki: „A vágóhídra vitt állatok mennyisége ugyan szintén rendkívüli mértékben emelkedett. Tehát azt várná az ember, hogy a disznó ára is csökkent volna. Itt azonban a termelési költségek nagyon kedvezőtlenül hatottak . . . Ehhez járul továbbá az a körülmény, hogy a disznóhúst a városokban konzerválható áruvá dolgozták fel.” Ha erőltetés nélkül magyarázzuk ezeket a sorokat, azt a benyomást kapjuk, mintha a hús kínálata egyrészt és a termelési költség másrészt a húsárakra egymástól függetlenül ható két tényező, tehát a „húsár” függvénynek két független változója volna.

Hogyan áll a dolog a valóságban? — A szabad verseny rendszere mellett az egész termelésnek vagy egyes részeinek drágulása a termék ára csak oly módon hat, hogy a termelőt termelésének folytonos csökkentésére bírja mindaddig, amíg a csökkent kínálat árát a vásárló felek versenye a drágult termelési költségnek színvonalára hajtotta fel; azt a mennyiséget, amelyet már megtermeltek, a termelési költségekre való tekintet nélkül azon az áron kínálják a piacon, amely áron az eladó a legnagyobb összbevételt véli elérhetőnek. A felhajtás terjedelme tehát nem olyan tényező, amely a termelési költségektől független, hanem egy rezultáns, amelynek legfontosabb komponensei közé éppen a termelési költség tartozik; másrészt a termelési költség az árat csak annyiban befolyásolja, amennyiben a termelés nagyságán változtatni képes.

Ezek szerint csak úgy lehet az általános nemzetgazdaságtani törvényszerűségekre beilleszteni azt a három változást, amelyről szó van — a takarmánydrágaságot, a disznók fokozott felhajtását és a disznóhús áremelkedését — ha azt mondjuk: a disznóhús ára a háború folyamán a fokozott felhajtás ellenére emelkedett; azokhoz a tényezőkhöz, amelyek a felhajtás gyarapodását elősegítették, minden-

esetre az a körülmény is tartozott, hogy a húsért magasabb ár lehetett elérni; a termelési költségek emelkedéséről bizonytalan, hogy elősegítette vagy hátráltatta-e ezt a gyarapodást (lásd a fentebb mondottakat). Ha a húst nem dolgoznák fel konzerválható áruvá — amit azonban Eulenburg csak mellékesen, mint járulékos okot említ — a disznóhús drágulásának egész magyarázata logikailag tarthatatlanná válnék, minthogy az összes egyéb közvetlenül ható tényezőtől épp a húsárak süllyedését kellene várni és a takarmány drágulását legfeljebb mint a változást mérséklő tényezőt lehetne tekinteni.

Felfogásunk Eulenburgétól abban különbözik, hogy más rangsorba állítjuk a hús drágulásával okszerűen összefüggő előzményeket.

A rangsorba való állítás igen gyakran része a konkrét események magyarázásának és a törvényszerűségek leírásának; csupán rangsort állítunk fel például azzal, hogy közvetlen és közvetett okokat, közvetlen és közvetett következményeket különböztetünk meg.

Még ha minden kauzalitási képzetet mint a fetisizmus egy fajtáját el is utasítunk magunktól és a legszigorúbb fenomenalizmus álláspontjára állunk, nem tekinthetjük az okok rangsorát tisztán előadásbeli lehetőségnek. Ha a tudományos törvények egymástól a rangsorra nézve különböznek, ez egyebet is jelenthet, mint azt, hogy mindegyik más-más utón próbálja legegyszerűbb leírását nyújtani a tapasztalatok és a belőlük merített praevisiók egy és ugyanazon csoportjának. Olyan törvények, amelyek csak abban különböznek, hogy ugyanazokat az okokat más és más rangsorba állítják, nemcsak formailag, hanem tartalmilag is, a múlt és a jövő eseményeiről tett kijelentéseikben térnek el egymástól; így lehet ez még akkor is, ha nem állítanak fel pontos matematikai törvényt az ok és az okozat nagyságának kapcsolatáról.

Így áll például a dolog az általunk elemzett esetben. Azzal, hogy az önköltségeknek, a termelt mennyiségnek és az árak változását egy okozati lánc egymásra következő láncszemeinek tekintjük, többek között a következőket állítjuk:

a) Ha az önköltség emelkedik, a termelt mennyiség és a kínálat ellenben változatlan marad és a kereslet viszonyaiban — amelyeket a határhaszonelmélet ismert módon keresleti görbével ábrázol — semmi sem változik, úgy az ár sem változhatik. (Az okoknak ilyen összetalálkozása lehetséges, mert az önköltségek emelkedésének a termelést csökkentő hatását paralizálhatja más körülmény, például az, hogy a termelést valamely okból veszteséggel is iolytatni akarják.)

b) Ha süllyedő önköltség és változatlan keresleti görbe mellett a termelt mennyiség és a kínálat csökkenne, az ár emelkedik, akármekkora legyen is az önköltség süllyedése. (Az okoknak ilyen összetalálkozása lehetséges, mert az önköltségek süllyedésének termelést gyarapító hatását túlkompenzálhatják más tényezők, mint például a termelés mesterséges korlátozása)

Ha ellenben az önköltségek, a termelt mennyiség és az árak közötti összefüggést Eulenburg rangsora által írjuk le, amely szerint az árban két okozati lánc fut össze, az egyik az önköltségekből, a

másik a termelés mennyiségéből indulván ki, olyan állításokhoz jutunk, amelyek az a) és 6) pont alatt előadottakkal homlokegyenest ellenkeznek.

Már itt óhajtánám megnyugtani az olvasót aziránt, hogy nem fogunk kitérni ama kételyek elől, amelyeket a rangsor problémájának éppen eme szigorúan pozitivistá megfogalmazása könnyen támaszthat; arra a kérdésre gondolok, hogy vajjon egyáltalán megoldhatók-e ilyen természetű problémák a nemzetgazdaságtan számára, hogy lehet-e vélelmeket felállítani az egyik vagy a másik rangsor igazságát illetőleg és hogy van-e alapos okunk arra, hogy rangsora miatt Eulenburg megoldását és számtalan más, az elmélettel ellenkező gazdaságtörténelmi magyarázatot tévesnek tartsunk. De csak később térhetünk majd rá annak a bizonyítására, hogy mindezek a kételyek alaptalanok és hogy első sorban a deduktív módszer az, amely, valamint a gazdasági törvényszerűségek földerítésére általában, úgy az okozati rangsorok problémájának megoldására is a kellő eszközt szolgáltatja. Előbb a naivan empirikus történetírásnak még egyéb fogyatkozásait kívánám tárgyalni, amelyek szintén a rangsorok problémájával függenek össze.

Minden szabályszerűség, amely kettőnél több elemet foglal magában, különféle módon írható le helyesen. Ezek a módok az okok rangsorára nézve különböznek; sok hamis változat mellett tehát a rangsoroknak többféle helyes lehetősége van.

Ha például az x , y és z tények meghatározott nagysági viszonylatban egymásra következnek, úgy ezt a törvényszerűséget legcélszerűbben egy kauzális lánc segítségével ábrázolhatjuk, amely x -ből y -on keresztül z -be halad; azt mondjuk, hogy

$$y = f(x) \dots y \text{ következménye, illetőleg függvénye } x\text{-nek,}$$

$$z = \varphi(y) \dots z \text{ következménye, illetőleg függvénye } y\text{-nak,}$$

ily módon magától fejeződve ki az a körülmény, hogy z későbbben következik be, mint y . De épp oly helyesen lehet y -t is, z -t is közvetlenül x -hez kapcsolva leírni, mindkettőt x -től származó testvértársnak tekintve; csak időbeli sorrendjüket kell külön kiemelni. Ez esetben

$$y = f(x) \dots y \text{ következménye, illetőleg függvénye } x\text{-nek,}$$

$$z = F(x) \dots z \text{ másik következménye, illetőleg függvénye } x\text{-nek.}$$

Minden matematikus előtt világos, hogy $F(x)$ függvény azonos az előbbeni fogalmazás szerinti $\psi[f(x)]$ függvénnyel.

Hasonlóképpen bonyolultabb természetű törvényszerűségeket is többféle fokozati rangsor által lehet szabatosan leírni.

A tudományt a többféle változat közötti választásában általában a gondolkodás mennyiségi és minőségi ökonómiájának szempontjai irányítják; de a gazdasági történetírás kivétel.

Jó bevezetést nyújt a gondolkodás minőségi ökonómiájának elvébe Mach *Prinzipien der Wärmelehre* című munkájában.

„Legmegszokottabbak (*die geläufigsten*) környezetünk változásai

közül azok, amelyek elején akaratunk áll; ezek vezetnek az animista és fetisista felfogáshoz. Hume egy pillanatig azon nézet felé hajlott, hogy az okról alkotott fogalmunk ebből az esetből származik; de később azt találja, hogy az akarat és a mozgás kapcsolata, illetőleg egymásutánja ugyanolyan természetű, mint minden egyéb tapasztalatadta kapcsolat vagy egymásután. Azon a nézeten van, hogy az akarat és a mozgás közötti összefüggést illetőleg nem bírnak több belátással, mint az összefüggések akármilyen más esetében és végül csak a „megszokás szülte várakozást” ismeri el . . . Mégis a kultúra egész története hatalmas jelenségeivel ellentmond Hume-nak és megmutatja, hogy a közönséges öntudat számára az az összefüggés, amely akarat és mozgás között fennáll, sokkal megszokottabb minden egyébnél . . . Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a megszokottságnak különböző fokai vannak és hogy ez a körülmény szüli a legérdekesebb lelki jelenségeket, sőt belőle származnak a kauzálisra vonatkozó összes problémák.” (432/3. 1.)

A tudomány nem éri be azzal, hogy „tapasztalásokat palackokba töltsön”, hanem mindegyik kapcsolatot a „magától értetődésnek” lehető legmagasabb fokára igyekszik emelni azáltal, hogy más, megszokottabb törvényekből vezeti le őket; ama érzékelhető jelenségek közé, amelyeknek szabályszerűségét le akarja írni, e cél kedvéért gyakran oly tényeket is belekapcsol, amelyeket föltevésnek nevezünk, mert róluk csak azt tudjuk, hogy igazak lehetnek, létezésük a tapasztalat által sem megerősítve, sem cáfolva nem lévén, így nyomult előre a természettudomány a Newton előtti csillagászati törvényektől a nehézkedés fogalmának kibővítése által a plauzibilitás magasabb fokára és így akar tovább haladni azáltal, hogy a nehézkedést legkisebb testrészekké lökéseiből vezeti le; így magyarázta meg a nemzetgazdaságtan klasszikus iskolája azt az összefüggést, amely tapasztalatunk szerint ár és önköltség között fennáll, az introspekció által is megállapítható kereseti ösztönrel (*Erwerbstrieb*), és ugyanez a szempont vezette a modern határhaszonelméletet, amidőn az áraknak és a termelés tagolódásának egyéb törvényeit a szükségletek intenzitásának lelki jelenségeire vezette vissza annak ellenére, hogy tanainak szilárdsága nem vesztett, sőt kiváló nemzetgazdászok nézete szerint csak nyert volna azzal, ha az alapot kevésbé mélyen, a termelőnek és a fogyasztónak minden lelki elemzés nélkül észlelhető viselkedésébe építette volna be.

Az okszerű összefüggés konstruálása csak annyiban megy túl a szabályszerűségek pusztá leírásán, hogy általa a magyarázás tárgyát képező egyes jelenségeket vagy azoknak egész csoportját más jelenségekkel, amelyek megszokottabbak előttünk, egy magasabbrendű csoporttá egyesítjük és ezzel — intellektusunk egy sajátossága szerint — a gondolkodást minőségileg megkönnyítjük.

A gazdasági történetírásban dívó irány ellenben nem veszi kellőképpen tekintetbe ezt a szempontot; ritkán nyújtja azt a kielégülést; a belső feszültségeknek azt a megoldását, amelyet az ember akkor érez, ha folyamatot „evidens” összefüggésekre bont szét és „megérteni” véli azt. Oly gazdasági történet, amilyen például

Cunningham híres műve*, sűrű egymásutánban tartalmaz oly tényeket és magyarázatokat, amelyek a theoretikus hajlamú elmében a visszatevésnek és a türelmetlenségnek ugyanazt az érzését keltik, mint aminőt a zenei érzék elszenved, amidőn föl nem oldott harmóniák sokaságát kénytelen befogadni.

A minőségi ökonómia hiányából származik továbbá egyéb bajoknak egy kútforrása: a mennyiségi ökonómia hiánya.

A gondolkodás mennyiségi ökonómiájának elvén azt a törekvést kell érteni, amelynek célja, hogy az uralkodó szabályszerűségek összességét az okozati összefüggések lehelő legcsekélyebb számú típusával írja le és hogy ezzel mennél inkább redukálja az emlékezetben tartandó tudási anyag mennyiségét.

Ez a szempont akkor is igen fontos, ha egyenként vesszük szemügyre a tudományos elméleteket; csak a gondolkodás minőségi ökonómiájának rovására nem szabad érvényesülnie. De még sokkal fontosabb, hogy a tudománynak vagy egyes szakmáinak egészében valósuljon meg a mennyiségi ökonómia elve; ha az elméleti diszciplínákban egy és ugyanazon szabályszerűség leírására minden tudós más okozati konstrukciót használ, ha konkrét problémák tárgyalásánál minden egyes esetben — anélkül, hogy erre szükség volna — másik variáns alkalmaztatik, úgy nagyon nehézé válik az emlékezet számára a megbízható működés; ahol a ténybeli csoportosulások minden egyes fajtájához többféle okozati rangsor asszociáltatik — egy fényérzékeny lemezre több fotográfiai felvétel kerül — ott a vonalak keresztülkaszul futnak; nem csoda, hogy ilyenkor a helyes variánsok tömkelegébe hamis variánsok is befurakodhatnak, hacsak nincsenek minden egyes esetben újból levezetve a szabályszerűségek törvényei.

Többféle okból lehetetlen, hogy egy tudományos szakma munkásai megegyezés útján több helyes rangsor közül egy meghatározott rangsorra kötelezzék magukat; ez a tudományos haladásra nézve sem volna kedvező. De az ugyanarra a jelenségre vonatkozó magyarázatok túlságos elágazását általánosságban az gátolja, hogy a tudósoknak az a törekvése, hogy a saját elméletükön belül mennél messzebbmenő minőségi és mennyiségi ökonómia valósuljon meg, vagy egy meghatározott választást ír elő, vagy legalább is a passzív választójogot a korrekt variánsok egy csekély részére korlátozza.

Azzal, hogy az egyes gazdaságtörténeti magyarázatok saját gondolatökonómiájukra nem fordítanak kellő gondot, több gazdasági folyamatot felölelő tanulmányok, valamint a gazdaságtörténeti ossztudomány elveszítik azt az összefoglaló szempontot, mely az egész mennyiségi ökonómiáját oly nagy mértékben szolgálja; majdnem azt lehetne mondani, hogy a gazdaságtörténeti irodalom minden esemény magyarázatául más fogalmazású” törvényt hoz fel.

Ez aztán nagyon megnehezíti az egyébként is igen bonyolódott gazdasági törvényszerűségek megjegyzését és megszokását. De azonkívül más bajokat is támaszt; oly bajokat, amelyek csekélyebb mértékben az elméleti nemzetgazdaságtanban és az egyéb tudományok-

* *The Growth of English Industry and Commerce*. 3d ed. 1896.

ban is föllépnek, ha az egyes tudósok gondolatokonomiai érzéke más és más okozati rangsorokban keres kielégülést.

A különböző variánsok össze nem egyeztethetőségének látszatát ugyanis csak úgy lehet kikerülni, ha teljes terjedelmükben egymás mellé állítjuk és alaposan elemezzük őket; ha mindegyiküknél csak egyes részeket tekintünk, olyan értelmezésekre jutunk, amelyek páronként összehasonlítva logikai és matematikai lehetetlenségeket tartalmaznak.

Ha például az árú termelési költsége x -szel, a termelt mennyiség y -nal és az ár z -vel lévén jelölve, az ár majd a határhaszonnak az árumennyiségtől való függéséből

$$z = f(y)$$

majd pedig az előállítási költségből

$$z = x$$

vezettetik le, anélkül hogy ehhez egyéb magyarázat járulna, azt a benyomást kapjuk, hogy y mennyiség és x költség egymástól független változók és hogy z csak egészen véletlenül felelhetne meg egyszerre mindkét összefüggésnek; a határhaszon és a költség törvényei egymást kizárni látszanak. Az ellentmondás csak akkor szűnik meg, ha tekintetbe vesszük, hogy a határhaszonelmélet még egy második lényeges alkatrészt is tartalmaz, amely szerint a termelés az ismert egyszerűsítő föltevés mellett mindig oly terjedelmet vesz fel, hogy az ár az önköltségekkel egyenlő.*

A gazdasági történetírásban lépten-nyomon ilyen látszólagos ellentmondásokba ütközünk, mert a variánsok száma sokkal nagyobb és mert ritkán adatnak elő oly fogalmazásban, amely az illető történelmi folyamatban megnyilvánuló törvényszerűségek egész komplexumát felölelné: rendszeren csak azok a részek említetnek, amelyek a legfeltűnőbbben megnyilvánuló elemeket kapcsolják össze egymással.

Így például elképzelhető, hogy ilyen jellegű látszólagos ellentmondás foglaltatik Eulenburg, felfogásában, amidőn úgy a marhaár süllyedését, mint a disznóár emelkedését a takarmánydrágasággal magyarázza. A második kiegészítő alternatíva ugyanis, amelynek létezésére a 332. oldalon rámutattunk, a következő:

A felhajtás nagyságában beálló minden változás bizonyos idő múlva okvetlenül érezhető változást okoz az állatállományban is, hacsak más tényezők nem hatnak kompenzálólággal; viszont az állatállomány változása ismét a felhajtás nagyságára hat tovább. A takarmánydrágaságnak ármérséklő hatása tehát mindenképpen csak múló természetű lehet és — a hozzá kapcsolódó depekoráció következtében — erős ellenhatást von maga után, amely az árakat az eredeti színvonal fölé emeli. Az Eulenburg által felsorolt tények tehát nem ellenkeznek azzal a föltevéssel sem, hogy a takarmány drágasága a

* Hasonló, bár sokkal bonyolultabb jellegű látszólagos ellentmondás körül forgott nagy részben az a híres vita is, amelyet a határhaszonelmélet hívei és az angol-amerikai *disutility-iskola* egymás ellen folytattak.

disznó árfejlődésére ugyanúgy hat, mint a marháéra, csak azt kell föltételeznünk, hogy a vizsgálat tárgyát képező, 1915 májusáig terjedő időszakon belül a reakció a marháarat illetőleg még nem kezdődött meg, míg a disznóarat illetőleg meglehetősen korán állt be és hogy a rövid süppedést, amelyen a disznó árának a takarmánydrágaság folytán keresztül kellett volna mennie, a konzerválható árúvá való feldolgozás töltötte fel.

Ezek szerint az Eulenburg vizsgálta időköz a marha árát illetőleg csak egy fázisát ölelné fel a takarmánydrágulás hatásának, a disznó árát illetőleg azonban kettőt. Az a variáns, amely a marhaár változását kapcsolja közvetlenül a takarmánydráguláshoz, egy második, kiegészítő részében ugyanannak az oknak közvetett, távolabbi hatásaként áremelkedést posztulál. Az a variáns pedig, amely a disznóhús áremelkedését köti össze a takarmánydrágulással, széles ívben két fejlődési fázist fog át anélkül, hogy a „takarmánydrágulás” és az „áremelkedés” oszlopai között fekvő ársülyedést érintené; ennek a variánsnak teljesebb megfogalmazása az alapvető oknak kétféle, közvetlen, ugyanazon a tárgyon nyilvánuló, ellenkező irányú hatást tulajdonítana, amelyeknek egyike azonban csak a másik megszüntével kezd érvényesülni.

Foglaljuk össze a mondottakat: A marhaár redukált állása egyrészt, a disznóár emelkedett állása másrészt két olyan fejlődési sornak nem korrespondáló szakaszait alkotják, amely sorok egészükben vége teljesen hasonlóak és egy és ugyanazon szabályszerűségnek megnyilvánulásai; Eulenburg mindegyik szakasz magyarázatára más variánsnak részletét használja, úgy hogy ebből logikai összeférhetetlenség látszata adódik. Ha a gazdasági történetírás a gondolkodási ökonómia maximumára törekednék, a variánsoknak ilyen elágazása ki volna zárva; mert a maximumot csak olyan magyarázattal lehetne elérni, amely nemcsak hogy megkülönböztetné mindkét húsneműt illetőleg az ár sülyedésének és emelkedésének fázisait, hanem mindegyik fázisban gondolatbeli mikroszkopálás útján oly szövetet látna, amely számtalan egyéni elhatározás fonalából készült és amelyben az elhatározásoknak egyes nemei úgy introspekció, mint naponként ismétlődő külső tapasztalás révén maguktól értetődőknek látszanak.*

* Az elméleti nemzetgazdaságtan módszertani individualizmusának szokás ezt nevezni. Feltéve, hogy ilyen eljárás nélkül is lehetne oly törvényeket találni, amelyek szabatosan leírják a gazdasági mennyiségek összefüggéseit, ezek a törvények a módszertani individualizmuson épült rendszerekhez úgy viszonylanának, mint a thermodynamikának bizonyos régebből ismert törvényei a statisztikai mechanikának új tudományához; míg azonban a fizikában a statisztikai mechanikát a régebbi tanok gondolatökonómias és tartalmi tökéletesítésekép üdvözölték, a „szociális felfogás” hívei a sokszorosan bevált és magasabb típusú módszert megtagadják és egy tetszetős jelszó kedvéért olyan eljárás kizárólagos alkalmazását követelik, amely mindaddig nagyon csekély mértékben bizonyult termékenynek.

A fentebbiekben négy tudományos fogyatkozást irtunk le és azt állítottuk róluk, hogy különösen szoros vonatkozásban állanak a gazdasági történetírással. A fogyatkozások a következők:

1. a feltételek elhanyagolása az okokkal szemben;
2. az okok hamis rangsora;
3. a minőségi ökonómia hiánya az egyes gazdaságtörténeti magyarázatokban;
4. a mennyiségi ökonómia hiánya a tudomány egészében és egyes alacsonyabbrendű egységeiben.

A fogyatkozások viszonya a gazdasági történetíráshoz — más tudományokhoz való viszonyukkal összehasonlítva — két tekintetben sajátos természetű. Először is mind a négy fogyatkozás különös gyakran, a harmadik és negyedik különös intenzitással is érezhető tudományunkban; másodsor pedig nem származnak kizárólag ama általános hibaforrásokból, amelyek gondolkodásunk szabadságát minden egyéb téren is veszélyeztetik, hanem legnagyobb részben abból a speciális körülményből, hogy a történészek elvből kerülnek a deduktív módszernek az elméleti nemzetgazdaságtanra támaszkodó használatát.

Ehhez hozzátehetjük még, hogy a gazdaságtörténetben gyakoribbak, mint a legtöbb más tudományban, az egészen téves magyarázatok is, midőn oly jelenségeket kapcsolnak össze „mert”-tel, amelyek közé egy „véletlenül”, sőt néha egy „ámbár” tartoznék és hogy ezeket a hibákat is legnagyobb részt el lehetett volna kerülni, ha minden okfejtés szigorúan deduktív levezetés ellenőrzése alatt állott volna.

Abbeli meggyőződésünk, hogy az elméleti nemzetgazdaságtan módszerei a gazdaság történetének magyarázására alkalmasak, onnan származott, hogy az egyes okfejtések bírálata alkalmából mindig kilátás nyílt arra, hogy fogyatkozásaikat deduktív okoskodás útján helyrehozzuk.

Az okoskodás e nemével azonban elutasítólag áll szemben a nemzetgazdaságtannak az az iránya, amely a történeti iskola nevét viseli és amelynek módszertani programjára esküszik a gazdaságtörténet legtöbb művelője.

Ezért csak tökéletlenül oldanók meg feladatunkat, a gazdasági történetírásnak csak bajait diagnosztizálnék és nem mutatnók meg az orvoslás módját, ha nem vennők fel a deduktív módszer ellen irányuló, nagyon elterjedt előítélettel a küzdelmet. Bármilyen vázlatosnak és tökéletlennek kell is lennie ennek a képnek, amelyet oly nagy és általános témáról, mint a dedukció, egy speciális tárgyú tanulmány keretében adhatunk, bármilyen kellemetlen emlékek kapcsolódjanak is ahhoz a módszertani vitához, amely egy évtizeden keresztül foglalkoztatta a német nemzetgazdaságtant, nem térhetünk ki e feladat elől. Ezeket a terheket annál szívesebben vesszük magunkra, mert az egész társadalomtudomány szempontjából már legfőbb ideje, hogy ez az alapvető probléma kiemeltessék a semmitmondó általánosságok és a beteg megegyezések ama mocsarából, ahová azt a küzdő felek inkább fáradtságból, mint meggyőződött

toleranciából sülyesztették; a perújítás annál inkább ígér új eredményt, mert Menger klasszikus művének* ismeretelméleti alapjait, amelyek sok metafizikai elemet tartalmaznak, a modern pozitivizmus mindinkább aláásta.

A történeti iskola és elágazásai kétféle megokolással szoktak a dedukcióval szemben elutasító álláspontra helyezkedni. Vagy az eddig elért eredmények elégtelenségére hivatkoznak — újabban nem helyességüket szokták kétségbe vonni, hanem minden bizonyítási terhet magukról elhárítva azt állítják, hogy az egyszerűsítő föltevések az elméleti nemzetgazdaságtan tárgyát nem létező és nem gyakorlati képzetvilággá változtatják — vagy pedig arra szorítkoznak, hogy a deduktív nemzetgazdaságtant a „légies spekuláció” légies jelszavával illessék.

Ezekkel a vádakkal szemben könnyen ki lehetne mutatni, hogy az elméleti nemzetgazdaságtan már jelen állása szerint is nagy értékű vívmányokat ért el és hogy még sokkal szebb fejlődésre vaa kilátása; még pedig a következő vonatkozásokra terjedhetne ki a bizonyítás:

1. az elméleti törvények nagyon gyakran alkalmazhatók a valóságra, noha még nélkülözik a kvantitativ pontosságot és alig terjednek ki az úgynevezett secundär tényezőkre,

2. A mindennapi és a történelmi tapasztalat eme törvények egyik részére — mindenekelőtt a pénz vásárló erejének törvényeire gondolok — egyáltalán semmi alapot nem nyújthatna; sok más törvény számára pedig az alap, melyet nyújt, csak igen keskeny és bizonytalan volna.

3. Az elmélet az összes törvényeket illetőleg — akár szükséges a felismerésükhöz, akár nem — a minőségi és mennyiségi gondolkodási ökonómiát jelenti, amelyeknek értékét alig lehet túlbecsülni.

De nem tartom okvetlenül szükségesnek, hogy ezeket az állításokat konkrét példákkal igazoljam. Igazságuk elől senki sem zárkóznék el, aki a valóságot a modern elmélet pontos ismerete alapján vizsgálja, ha a deduktív nemzetgazdaságtan elismerésének nem állnak el útját olyan aggályok, amelyek a nemzetgazdaságtani teljesítmények értékével csak nagyon laza tárgyi kapcsolatban állanak.

Nem érthetnők meg, miként becsülhette le egész tudós nemzedékek többsége a nemzetgazdaságtan klasszikusainak örökbecsű művét, miként dobhatta el magától a leghasznavehetőbb szerszámot, a dedukciót, miként tagadhatta el saját tudományának rátermettséget arra, hogy általános törvényszerűségeket fedezzen fel, ha nem tekintenők bizonyos lelki diszpozícióknak. és számos hamis általánosításnak szuggesztív hatását, amely a racionális okok erejét pótolta.

Schumpeter legutóbb egy remek tanulmányában — *Vergangenheit und Zukunft der Sozialwissenschaften*** — öt csoportját írta le

* Karl Menger: *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften, und der politischen Ökonomie insbesondere.* Leipzig 1883.

** Duncker & Humblot, 1915. 95—99. 1.

ezeknek az a racionális motívumoknak, amelyek a 19-ik század első felében a klasszikus nemzetgazdaságtan elleni koncentrikus támadásra tudták egyesíteni a társadalomtudományoknak oly eltérő irányait, mint a minőket Carlyle és Comte képviseltek, és amelyek még mai napig sem veszítették el erejüket. Ezeken a részben politikai, részben lélektani okokon kívül azonban specifikusan ismeretelméleti előítéletek is hozzájárultak ahhoz, hogy a deduktív nemzetgazdaságtan hitelét veszítette. És éppen a pozitívizmus, a tudománynak leghaladóbb szárnya volt az, amelynek hamisan általánosított tanai a nemzetgazdaságtanban a haladás kerékkötőjévé lettek és mint módszertani előítéletek, a tudomány szélsőbal szárnyáról az egész arcvonalon elterjedtek.

Olyan előítéletekről van itt szó, amelyek az öntudat tiszta napfényét kerülik; de mégsem hiszem, hogy tévesen írom le tartalmuknak azt a részét, amely módszertani problémánkra vonatkozik, amidőn azt az állítást kockáztatom, hogy a legtöbben, akik a pozitívizmus légkörében élünk anélkül, hogy szakszerű logikusok volnánk, ösztönszerűen megütközünk olyan törvényen, amelyhez csak dedukció útján lehet elérni. Egyedül a matematika az, amely — máskülönben is páratlan állást foglalván el a tudományok között — e tulajdonságával pozitivistáknál sem kelt megütközést.

Ennek a kelleetlen érzésnek nagy része van abban, hogy jelenleg éppen a legvilágosabban gondolkodó laikus elem viseltetik oly bizalmatlansággal mindennel szemben, ami a társadalomtudományokban nem tisztán leíró jellegű; és a társadalomtudományi kutatás leghatásosabb eszköze iránt érzett bizalmatlanság az oka annak is, hogy — valamint a kereskedő, aki nem lát tevékenysége számára termékeny terepet maga előtt, vagy kicsinyes boltossá vagy tőzsdei játékosná válik — annyi tudós műveit holt tények temetőivé vagy hegeliánus elmefuttatások mezejévé tette.

Kísérletemben, hogy a dedukció ellen irányuló előítéleteket eloszlassam, a következő sorrendben szándékozom eljárni:

A deduktív gondolkodás egy konkrét esetén tanulmányozni fogunk bizonyos viszonylatokat, amelyek a kiinduló pontul szolgáló tapasztalatok és a végeredményben elért törvény között fennállanak. Sem ezek a viszonylatok, sem a belőlük vont következtetések — sem pedig a használandó terminológia — nem vonatkoznak a dedukció minden fajtájára; de példát szolgáltatnak arra, hogy a dedukció bizonyos körülmények között olyan törvényekre vezethet, amelyek a tiszta indukciónak számára elérhetetlenek és mégis éppen olyan szilárdan és éppen olyan kizárólagosan gyökereznek a tapasztalatban, mint az indukált törvények. Azután a nyert megismeréseket úgy próbáljuk majd a régi kételyek újabb támadása ellen biztosítani, hogy felkutatjuk azokat a hamis általánosításokat és analógiákat, amelyekből a dedukció iránt érzett ellenszenv származott.

„A konkrét eset, melyből kiindulunk, a következő:

I. A tapasztalatok I. csoportja és az I. törvény. Számos esetben az *A* és *B* tényeket bizonyos párhuzamosságban látjuk fellépni és ebből, a tökéletlen indukciónak egyéb feltételei is meg-

lévén, A és B között oly konnexitásra következtetünk, amely szerint minden A -ra okvetlenül egy B -nek kell következnie. Ellenben nem tudtuk biztonsággal megállapítani megfigyelésünknek ez eseteiben, hogy egyidejűleg a C tény fellépett-e vagy sem, mert egyrészt C -t nem lehetett észlelni, másrészt C esetleg oly dimeazióban léphetett fel, amely regisztráló eszközeink számára túl kicsiny volt.

Ily helyzet előtt áll a nemzetgazda, amidőn több, nagyobb időközök által elválasztott esetben azt tapasztalhatja, hogy a bányatulajdonost, ki bányájában új, gazdag eret fedez fel, termelési feltételeinek olcsóbbodása (A tény) termelésének kiterjesztésére indítja (B tény), de a termelés emelkedésének hatása az árakra (C tény) még sem vehető észre; a termelés emelkedése pedig minden egyes esetben csak igen kis része az össztermelésnek, vagyis B relative kicsiny. A nemzetgazda tapasztalataiból arra következtet, hogy az önköltség és a termelés terjedelme között konnexitás áll fenn. Olyan törvényt ellenben, amely szerint a termelés növekedése nyomná az árakat, nem tud megállapítani, de épp oly kevéssé tagadhatja ilyen törvény létezését, mert lehetséges az is, hogy a termelésnek minden emelkedése mégis csökkentőleg hat és az észlelt esetekben a hatás csak túl csekély volt az árban fekvő tehetetlenségi momentumok legyőzésére.

II. A tapasztalatok II. csoportja és a II. törvény. B és C összetalálkozását illetőleg szintén tapasztalatok halmozódnak fel,” még pedig oly körülmények között, amelyek az esetleg létező A -k megfigyelését nem engedik meg. Ha ennek a csoportnak B -l nagyobbak, mint azok a B -k, amelyeket A -val kapcsolatban tapasztaltunk, és ha a tökéletlen indukció egyéb feltételei megvannak, egy második törvényt nyerhetünk, amely szerint B és C között áll fenn konnexitás. Az I. csoporthoz tartozó tapasztalatok épp oly kevéssé mondanak ellent ennek a II. törvénynek, mint a hogyan nem cáfol rá a tapasztalatok II. csoportja — tekintve azt, hogy A észlelése szubjektíve lehetetlen volt — az I. törvényre.

Témánk e második része jelenik meg a nemzetgazdaságtan kutatásban, midőn párhuzamosan az össztermelés jelentékeny százalékos emelkedésével (B) ismételten ársúlyedés (C) volt tapasztalható anélkül, hogy a tapasztalásnak ez eseteiben adatokat lehetett volna gyűjteni az egyes üzemek termelési feltételeinek olcsóbbodásáról, vagyis A -ról.

III. A III. törvény. De ama várakozáson kívül, hogy sohasem fogjuk az A tényt a B tény nélkül észlelni, ha megvannak a szubjektív feltételek B észlelésére és ama második várakozása kívül, hogy hasonló feltételek mellett egy oly B -t, amely egy minimális nagyságot meghalad, mindig C -vel fogunk összekapcsolva találni, a praevizióknak még harmadik fajtája is származik az említett tapasztalatoknak két csoportjából, oly praeviziók, amelyek sem az első, sem a második csoport tapasztalataival nem egybevágóak. Tartalmuk a következő (III. törvény):

Mindég lehet majd egy C -t észlelni, ha

a) meg vannak a szubjektív feltételek annak észlelésére és ha oly dimenziójú A -t és oly egyéb körülményeket észlelünk, amelyekhez a II. törvény a B észlelésére szükséges szubjektív feltételek mellett azt a várakozást kapcsolná, hogy egy bizonyos nagyságot meghaladó B jelenség lesz majd észlelhető.

Ennek a III. törvénynek felel meg, ha a fent említett gazdasági tapasztalatok alapján azt a tételt állítjuk fel, hogy a termék ára az önköltségekkel párhuzamosan süllyed és emelkedik.*

Többnyire három szakaszt lehet megkülönböztetni abban a lelki folyamatban, amelyen át az egyes tapasztalatokból a III. törvény kialakul.

Az első szakasz, mint induktív gondolkodási folyamat zárt egészet alkot; első tagja (α) az I. csoport tapasztalataiból, utolsó tagja (β) az I. törvényből áll. A kettő között oly lelki jelenségek ieküsznek, amelyeket nagyon nehéz volna leírni; egyik jellegzetes sajátosságuk az, hogy önálló létre nem képesek és mindig két α és β jellegű tag közé ékelve fordulnak elő. A gondolkodás e közbülső tagjai számára az „induktív feldolgozás” nevét ajánljuk, mert a tapasztalatoknak őket megelőző képzelete és a törvényszerűségeknek közvetlenül rájuk következő képzelete úgy viszonylik hozzájuk, mint az az időszak, amelyben az ipari nyersanyag az eredeti állapotban van meg és az, amelyben már a kész termékeket bírjuk, az ipari feldolgozás fázisához.

A második szakaszt a képzeteknek hasonló jellegű, a II. csoport tapasztalataival kezdődő és a II. törvénnyel végződő láncolata alkotja.

A harmadik szakasz, amelyet dedukciónak, vagy szillogizmusnak szokás nevezni, az I. és II. törvények megismétléséből, egy deduktív feldolgozásnak nevezhető folyamatból és végül a III. törvényből áll.

Ez utolsó szakasza után dedukciónak szokás azonban nevezni ez egész utat is, amely a tapasztalatoknak I. csoportjával kezdődik és a III. törvényben végződik.

E kettős szóhasználat, mely ugyanazzal a névvel jelöli a harmadik szakaszt, vagyis a tulajdonképeni dedukciót és mind a három szakaszt együtt, vagyis a bővített dedukciót, téves általánosításokra vezet.

Az emberi gondolkodás történetének folyamán ugyanis azt tapasztaltuk, hogy általánosságban be szokott válni az olyan törvény, amely tulajdonképeni dedukció végén áll, ha

a) a tulajdonképeni dedukció kezdő tagjai (például az I. és

* Kevésbé szabatosan, de talán áttekinthetőbben így fejezhetjük ki alapgondolatunkat: Ha A -t és B -t bizonyos módon együtt észleltük, anélkül, hogy ilyenkor C észlelésére meg lett volna a szubjektív lehetőségünk, ha továbbá más alkalmakkor B -t és C -t észleltük együtt hasonló módon, anélkül hogy ilyenkor A észlelésére alkalmas helyzetben lettünk volna, A és C konnexitására is következtetünk, noha sohasem tapasztaltuk őket együtt.

II. törvények) egy bizonyos, az induktív logika szabályai által leírt módon tartalmilag megegyeznek tapasztalataink összességével és ha

b) a dedukált törvény (III.) tartalma és a két előtételi (I. és II.) között oly viszonylat áll fenn, amely a deduktív logika szabályainak megfelel.

Az indukált törvénynek ellenben ahhoz, hogy beválását túlnyomó valószínűséggel lehessen várni, csak saját tartalmával kell az a) alatt említett következményeknek megfelelnie.

Már most a deduktív logika követelményeinek megfelelő tulajdonképeni dedukciók két osztályba sorolhatók.

Az első osztályba tartozó dedukciók oly gondolkodási folyamat utolsó szakaszát alkotják, amelynek első két szakasza logikailag szabatos indukcióból áll; fentebb részletesen le is írtunk és bővített dedukciónak neveztük az ilyen gondolkodási folyamatot. A kedvezőtlen esélyek, amelyek az ilyen dedukcióból eredő törvények helyességét fenyegetik, a két előtétel valóságát fenyegető esélyek halmozódásával egyenlőek: de azért nem lehet határozottan állítani, hogy a logikailag kifogástalan indukció aránylag jobban (gyakrabban) válik be, mint az ugyanolyan korrekt bővített dedukció, mert az utóbbiban éppen a legszélesebben és legjobban megalapozott indukciós tételeket szokás felhasználni.

Van azonban a tulajdonképeni dedukciónak egy második osztálya is; az idetartozó dedukciók olyan gondolkodási folyamatok folytatásai, amelyek nem felelnek meg az induktív logika követelményeinek. Az emberi tévedések története elegendő bizonyítékot szolgáltat arra, hogy ez igen gyakori eset; és ilyenkor a tulajdonképeni dedukció formális szabatossága semmiféle biztosítékot sem nyújthat az eredmények helyessége iránt.

A tulajdonképeni dedukció e második osztályának létezéséből és tulajdonságaiból következik, hogy alig lehet szó arról, hogy a szillogizmus logikai szabatossága egymagában véne helyességi vélelem alapjául kiszolgáljon; ugyanezekben a körülményekben leli magyarázatát az is, hogy a múltban a logikailag kifogástalan indukciónak sokkal nagyobb százaléka vezetett helyes törvényhez, mint a dedukcióké.

Már most az a bizalmatlanság, amely a tulajdonképeni dedukció egyedülálló tanúbizonyosságával szemben jogosult, hamis általánosítás útján kiterjed a bővített dedukcióra is, noha itten a tulajdonképeni dedukció két indukcióra támaszkodik; ily módon keletkezik az a nézet, mintha csak másodrendű hitelre támaszthatna igényt egy olyan törvény, amelynek megismerésére a dedukció nélkülözhetetlen.

Az említett hamis általánosításhoz egy második is járul: az a helyes belátás ugyanis, hogy az indukció a bővített dedukciónak szükséges alkatrésze és a tulajdonképeni dedukciónak szükséges föltétele, oda módosítatik, hogy minden dedukált törvény az indukció, illetőleg a közvetlen tapasztalat által való verifikációra szorul.

A bővített dedukció ellen irányuló előítélet képződését még egy harmadik általánosítás is elősegíti. A tulajdonképeni dedukció mindig az egyetlen használható eszköze volt a metafizikai spekulá-

ciónak, amely véle az egyes metafizikai tételekből a hasonló jellegű téziseknek egész bacillustenyészetét fejlesztette; a kellő alapot nélkülöző, fenti felosztásunk szerint a második osztályba tartozó szűkebb dedukciók legnagyobb részére éppen a metafizika adott alkalmat. Ezek a metafizikai reminiscenciák pedig hathatósan befolyásolják a tudatosan vagy öntudatlanul pozitivistá gondolkodású körök magatartását a bővített dedukcióval szemben is.

Még az ismeretelméleti szaktudomány sem tudta magát teljesen kivonni az érzelmi momentumok hatása alól és ezzel a maga részéről is aláásta a dedukció tekintélyét. Elsősorban John Stuart Millre, a XIX. század legbefolyásosabb logikusára gondolok, aki szellemének ritka sokoldalúsága és nyugodtan mérlegelő tárgyilagossága ellenére antimetafizikai meggyőződésének szemüvegén át nézte a deduktív módszert. Nem lehet ugyan azt állítani, hogy Mill jogosulatlan kifogásokat emelt volna a módszer ellen; de az az általános elemzés és méltatás, amelyet róla nyújt*, meggyőző erőben messze elmarad halhatatlan művének egyéb részei mögött.

Ha nem viseltetünk többé ellenszenvvel egy deduktív tudománnyal szemben csak azért, mert deduktív, nem nehéz helyesen méltatni a dedukciónak jelentőségét a nemzetgazdaságtan és a gazdaságtörténeti magyarázás szempontjából.

A bővített dedukció által megvalósítható „módszertani individualizmus” gondolatökonómiai előnyeiről már előbb volt szó; azt is említettük már — amiről természetesen csak a tiszta indukciónak és a bővített dedukciónak teljesítményeinek összehasonlító ismerete győzhet meg — hogy az induktív módszer eddig csak kis mértékben bizonyult termékenynek. Egyedül arra szeretnék még rámutatni, hogy a relatív terméketlenség okai nagy részben az induktív gondolkodás lényegében rejlenek.

A nemzetgazdaságtan és a gazdaságtörténeti magyarázatok tárgyát első sorban olyan tények alkotják, amelyek — mint például az árak, az egyes termelési ágaknak terjedelme, stb. — történelmileg és statisztikailag megközelíthetők és a kollektív gazdasági élet köréből valók; csak másodrendű közvetlen érdekekkel bírnak, ellenben a gazdasági magánélet eseményei és motívumai és azok a törvények, amelyeknek az egyes gazdaság keretében vagy fogyasztásában engedelmessé válnak. A tisztán induktív módszer tehát a nemzetgazdaságtan számára azt a feladatot jelentené, hogy a kollektív gazdasági élet eseményeiről gyűjtött tapasztalatokból indukáltassanak ugyanezeknek az eseményeknek törvényszerűségei; és a gazdaságtörténelemnek vagy az volna a feladata, hogy ez eljárásnak inverziója által — mintegy próbát ejtve rajta — beillesse a szabályszerűségeket eme rendszerébe az egyes történeti eseményeket, vagy pedig az, hogy — önállóan eljárva — analógiák hálójába fogja a történeti, események összességét.

* Mill: *Logika*, IV. könyv, 2. fejezet.

De erre nézve háromfélék az induktív nemzetgazdaságtan nehézségei.

1. Rendszerint nem változhatik a gazdaságnak egy eleme sem érezhető mértékben, anélkül, hogy ugyanazon az időközön belül egyéb, tőle független elemek ne nőnének vagy fogyának ugyancsak érezhető mértékben; ezért a gazdasági élet folyamán ritkán ismétlődnek meg oly fejlődések, amelyek kiinduló helyzetükre nézve pusztán egyetlen egy pontban különböznek. És mégis csak az ilyen fejlődések lefolyásában észlelhető eltéréseket lehet biztonsággal meghatározott okra vonatkoztatni; minden más esetben az összefüggésekről pusztán hipotéziseket** állíthatunk fel, amelyeknek valószínűségéről csak bizonytalan érzéseink lehetnek, nem pedig szilárd ítéleteink. Akkor is, ha nagyszámú esetben az elemeknek csak egy láncolata mutat párhuzamos fejlődést, míg az összes egyéb láncok keresztül-kasul futnak, gyakran az összefüggéseknek többféle rendszerét lehet konstruálni, amelyeknek mindegyike az összes esetekre illik és az említett párhuzamosságot majd a „mert”, majd a „noha”, majd a „véletlenül” relációval kapcsolja. Ily körülmények között a konnexitások nemcsak számszerű vonatkozásaikban, hanem általános irányukban sem határozhatók meg.

2. A gazdasági életnek van számos olyan eleme, amelynek létezéséhez és okozati hatásához nem fér kétség, amelyek között azonban azonosságok vagy mennyiségi viszonylatok csak nagyon tökéletlenül állapíthatók meg; példaképen említem meg ama választásnak lelki motívumait, amelyre minden fogyasztó az egymást kizáró fogyasztási lehetőségek között rákényszerül. Az ilyen elemeket illetőleg még azokat a ritka és valószínűtlen eseteket sem lehet biztonsággal megállapítani, amelyekben hosszabb ideig változatlanok maradnak vagy többször ugyanarra a pontra térnek vissza; ezzel a nemzetgazdaságtani indukció alapja még keskenyebbé válik.

3. A leíró történettudomány még ama konkrét eseményeket is csak részben tárta fel, amelyek objektív tulajdonságaiknál fogva az indukció számára értékesíthetők volnának. Éppen a legfontosabb ténycsoportok némelyikéről a legsoványabbak adataink; így például a háztartási budget-k felől csak a legutóbbi időkre vonatkozólag és itt is csak nagyon tökéletlenül vagyunk tájékozva, noha belőlük lehetne pontosan megállapítani az egyes fogyasztási tömegcikknek keresleti görbéjének alakját; még hiányosabbak ismereteink a pénz értékét irányító tényezőkről, arról, hogy a váltó, a csekk, a giró- és clearingforgalom és a folyószámlabetétek pénzhelyettesítő eszközei együttesen milyen mértékben használatnak és hogy mekkora a pénz cirkulációs sebessége és a közgazdaság összforgalmának pénzben kifejezett értéke.

* L. a *Weltwirtschaftliche Archiv* 1915 júliusi számában megjelent *Methodologische Vorbemerkungen zu einer Geschichte der Kriegswirtschaft* című tanulmányom elejét.

** A hipotézis elnevezést itten ugyanabban az értelemben használjuk törvényekre, amelyben fentebb, a 335. oldalon tényekre vonatkoztattuk azt.

Csak a legutóbbi időben nyílt egészen új, igen jelentős kilátásunk egy induktív nemzetgazdaságtanra. H. L. Moore kitűnő amerikai közgazdának köszönhetjük ezt, aki műveiben* azzal igyekezett emancipálni a nemzetgazdaságtant a kezdetleges indukciós módszerek követelte *caeteris paribus*tól, hogy nagyon tág körű megfigyelésekre a Pearson-féle magasabb statisztika módszereit alkalmazta. De csak távolabbi jövő élvezheti majd ennek az újonnan felfedezett tartománynak gyümölcseit, mert egyelőre csak keskeny sávok vannak bevetve és rajtuk is a hasznos növényzetbe sok dudva vegyül. Míg a statisztikai adatok vetőmagja olyan ritka és oly csekély relatív hozadékot szolgáltat, a tiszta indukció sem emelkedhetik nagy gazdaságtudományi jelentőségre.

Nem bocsátkozhatunk annak taglalásába, hogy a gazdasági törvényszerűségekről szóló ismereteinknek melyik része nyerhető az említett nehézségek ellenére tiszta indukcióból is és melyik részt kell levezetni a gazdasági magánéletéről gyűjtött tapasztalatokból, különösen pedig a gazdasági cselekedetek elemi motívumaiból, a fogyasztó határhasznából és a termelő kereseti ösztönéből.

Mindenesetre világos a következő: a gazdasági folyamatoknak sok fajára többféle törvény konstruálható úgy, hogy mindegyik törvény fedti a nyilvános gazdasági élet köréből merített összes tapasztalatunkat, azonban egymást kölcsönösen kizárja. Ezzel szemben e törvények mindegyik csoportjában csak néhány, többnyire azonban csak egyetlen egy szokott azokkal a szabályszerűségekkel egyezni, amelyek a gazdasági magánélet tapasztalataiból dedukálhatók. Sőt gyakran egyetlen egy törvény sem egyezik a dedukcióval abban az alakjában, amelyben az indukálásból önként adódik; ilyenkor az erre alkalmas törvénynek e célból átalakításon, illetőleg megszorításon kell átmennie, oly módon, hogy érvénye olyan föltételekhez köttetik, amelyek meg voltak ugyan az eddigi tapasztalások alkalmával és ezért nem is tétettek az indukció által vizsgálat tárgyává, amely föltételeknek azonban nem kell mindig okvetlenül meglegenniök.

Még nagyobb a konstruálható törvények varietása, ha indukálás közben az ember a létező tapasztalati anyagnak csak egy részét tartja szem előtt; ez pedig az anyag óriási terjedelme és kevéssé áttekinthető felosztása mellett nehezen kerülhető el. Ilyenkor a variánsok egy része a dedukción kívül a figyelmen kívül hagyott történeti tapasztalatokkal is kollidálhat.

Azokat a törvényeket, amelyek nem férnek össze a dedukció eredményével, hamisaknak tartjuk; azért nem fogadhattuk el a drágulás okainak Eulenburg alkotta rangsorát sem. Ez az ítélet nemcsak azt a kijelentést tartalmazza, hogy két tétel logikailag nem egyeztethető össze, hanem tartalmazza azt a várakozást is, hogy bizonyos konstelláció alkalmából bizonyos egyéb gazdasági jelenségek a hamis törvénynek ellent fognak mondani, ellenben egyezni fognak azzal a variánssal, amely a dedukció eredményének is megfelel.

* H. L. Moore: *Law of Wages*, New York 1911; *Economic Cycles, their law & cause*, New York 1914.

A variánsok között ejtett választás helyességébe vetett bizalmunkat ugyanazokból a tapasztalatokból merítjük, amelyekből bizalmunk a dedukció iránt általánosságban származott; abból, hogy az emberi gondolkodás történetének eddigi folyamán az ily utón nyert praeviziók sokkal jobban váltak be, mint ahogy az a pusztán véletlen törvényeinek megfelelne.

Mindabból, amit eddig mondottunk, a gazdasági történetírás számára csak az a posztulatum következik, hogy okadatolásaiban olyan törvényekre hivatkozzék, amelyek vagy a deduktív nemzetgazdaságtanból származnak, vagy pedig a dedukció alkalmazásával ellenőrizettek: dedukció mellett is megmaradnak ugyan a gazdaságtörténeti magyarázatokban azok a nagy hézagok és bizonytalanságok, amelyeket a törvényeknek és a történelmi adatoknak mennyiségi meghatározatlansága okoz, de legalább védve vagyunk téves törvények, szükséges föltételek kimaradása és az okoknak helytelen rangsora ellen. További magyarázatra szorul az, hogy miért nem veheti át a gazdasági történetírás a törvényeket készen az elméletből és miért kényszerül arra, hogy saját maga alkalmazza a dedukciót és megismételje az elmélet gondolatmeneteinek nagy részét minden egyes okadatolás tárgyát képező eseményre vonatkozólag.

Ennek első oka abban rejlik, hogy az elmélet kifelé nem mutat eléggé kész és imponáló egészet. Nem alakult még ki benne *communis opinio*, amely annyira egyetemes, messzirelátható és mélyen megalapozott volna, hogy a gazdasági történetírás megelégedhetnék az egyes törvények idézésével és egyszerűen az elméletre utalhatna azoknak bizonyítása és minőségi gondolatökönómiája tekintetében. A történetíró és olvasói szükségét érzik annak, hogy saját maguk ellenőrizzenek bizonyos törvényeket, amelyek még nem mentek át a köztudatba; az általános nemzetgazdaságtan nem élvezi náluk azt a bizalmat, amelyet az elméleti természettudományok a mérnöknél, az orvostudomány a gyakorló orvosnál élveznek.

A második ok az előadás technikai nehézségeiben rejlik. A gazdasági törvények rendszerét aránylag rövid és mégis minden konstellációra nézve érvényes formában csak a matematika nyelvén fejezhetjük ki, úgy ahogy azt Walras és tanítványai tették. Matematikai szimbólumok nélkül ellenben a nemzetgazdaságtan csak kazuisztikusan, egymásmellé állított szabályok terjedelmes gyűjteményével tudná leírni az összes következményeket, amelyek az előzmények gyakorlatilag lehetséges kombinációiból folyhatnak. Azonban nem áll rendelkezésünkre ilyen gyűjtemény, melyről még az is kétes, hogy a gazdasági elemek kombinációinak óriási száma mellett egyáltalán lehetséges-e és amely mindenestre annyira terjedelmes volna, hogy a gondolatökönómia szempontjából előnyösebb, ha feladatait esetről-esetre a gazdaságtörténet — és saját problémáira nézve a gazdaságpolitika — vállalja. Ezért nem állhat a gazdaságtörténet rendelkezésére az az alternatíva, hogy az elméletből használatra kész, matematikai szimbólumok nélkül kifejezett törvényeket vegyen át az egyes események magyarázására; másrészt matematikailag fogalmazott tételek idézése kevés megértésre találna, tekintve azt a sajnálatos körülményt, hogy matematikai

képzettség a nemzetgazdaságtan iránt érdeklődők között oly ritka. A nemzetgazdaságtannak tehát nem marad más hátra, mint az, hogy a közvetlenül alkalmazható tételeket a nagy általánosságú összefüggések kombinációiból esetről-esetre levezesse.

A harmadik ok, amiért a gazdasági történetírás nagymérvű deduktív munkát kénytelen vállalni, abban rejlik, hogy az elmélet sincsen elegendő mértékben belsőleg kiépítve. Jelen állása szerint az elméleti nemzetgazdaságtan felvilágosítást nyújt arról, hogy mi a természete a legfontosabb összefüggéseknek, amelyek bizonyos, u. n. interdependens gazdasági mennyiségek (árak, termelt mennyiségek, stb.) és bizonyos más gazdasági tények, az úgynevezett adatok (németül *Daten*) között fennállanak; felvilágosítást nyújt továbbá arról, hogy miként szorítja ezeknek az összefüggéseknek hálója az inderdependens mennyiségeket többé-kevésbé valamely egyértelműleg meghatározott egyensúlyi állapot felé és hogy az adatok aránylag kis részének (tőkemennyiség és annak tagolása) melyek a fejlődési törvényei. De ezzel szemben van sok olyan „secundär” tényező — elsősorban az állami és a monopolszerű gazdasági ténykedésekre és a súrlódási ellenállásokra gondolok — amely nincsen még beillesztve ebbe a rendszerbe; csak a beillesztésnél követendő eljárás van nagyjából tisztázva. És, ami ennél is nagyobb hiány, alig kutatták még ki az interdependens mennyiségek mozgásának törvényeit, azokat a változásokat, amelyek az interdependens mennyiségek számára az adatok egyes változásaiból adódnak.* Az elméleti rendszere ebben a vonatkozásban oly matematikai függvényre hasonlít, amelynek ismert analitikai tulajdonságaiból nem vezettük még le az összes következményeket, közöttük a függvényt ábrázoló görbe geometriai sajátosságait sem.

Ezek szerint még akkor sem lehetne az elméleti nemzetgazdaságtan törvényeit a gazdaságtörténetre közvetlenül alkalmazni, ha matematikai megfogalmazásuk iránt nem állnának fenn elvi aggályok az okfejtés meggyőző erejének és hozzáférhetőségének szempontjából. Nem rendelkezvén objektíve alkalmas törvények felett, a gazdasági történetírásnak esetről-esetre kell utat törnie a secundär tényezők és a mozgási törvények beillesztése által; de ebben rejlik hivatásának egyik leglényegesebb része is.

Ha a mozgási törvényeknek kimerítő elméleti ismeretét bírnók, a gazdasági történetírás jelentősége a következő három pontra szorítkoznék.

1. Okozza azt az intellektuális élvezetet, amelyet akkor érezünk, amidőn rendkívüli jelenségekről tudomást szerzünk és amely különösen fokozódik, ha ezekben a jelenségekben ismert törvényszerűségek megtestesülését látjuk.

* Tudtommal Schumpeter ismerte fel elsőnek azt, hogy itten a problémáknak, összefüggő komplexuma rejlik; az erre vonatkozó eljárást találón *Variationsmethode*-nek nevezte el, minthogy az adatok változásainak egyes lehetőségeit tárgyalja. L. *Wesen und Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie, IV. Teil: Die Variationsmethode.*

2. A gazdaságtörténet továbbá a deduktív úton nyert törvények ellenőrzésére és megszilárdítására szolgál. De rá kell mutatnunk arra, hogy majdnem ugyanazok a nehézségek, amelyek a gazdasági törvények induktív felfedezését megnehezítik, az induktív verifikációra nézve is állanak.

3. A kész gazdasági törvények alkalmazása sem könnyű feladat, mert ezek a törvények olyan tényekre vonatkoznak, amelyek a gyakorlati életben nem fordulnak elő kémiai tisztaságban, hanem mint nehezen elemezhető tény vegyületek alkotórészei. (Igy például a bankok betéti állományának növekedése jelenthet akár tőkeképződési folyamatot, akár inflációt, akár változást a pénztárkészletek kezelésének szokásaiban, akár pedig eltolódást a kockázatoknak a tőke és a vállalkozás között való eloszlásában.) Azért gyakorolni kell a törvények alkalmazását is; és abban, hogy a múlt eseményeire vonatkozólag kimutatjuk a törvények működését, értékes gyakorlat rejlik, amely a gazdaságpolitika, a gazdasági meteorológia és az egyes konkrét előrelátások alkotása számára is hasznosnak ígérkezik.

De a mozgási problémák jelen állása mellett a gazdasági történetírás magyarázatai ezenfelül értékes előmozdítói a gazdasági törvények megismerésének is, mert rámutatnak az egyes problémákra és speciális megoldásaikkal előkészítik az általános megoldásokat. Sőt a gazdasági történetírás legfontosabb szerepét épp ebben a vonatkozásban látom és abban, amelyet fent harmadik helyen említettem.

A történetről, mint a népek tanítómesteréről szóló mondás a gazdasági történetírásra nagyobb mértékben állhatna, mint akármelyik testvértudományára; csak az elméleti nemzetgazdaságtannal csereviszonyba kell lépnie. Az a haladás, amely az emberiség történetében először a fizikai technika, később a kémiai technika és az orvostudomány terén ment végbe és amely abban állt, hogy a cselekedetek irányításában az ösztönnek nélkülözhetetlen, de nyers ereje és a tiszta empiria mellett a deduktív gondolkodás is szerepet nyert, a társadalmi cselekedetek mezején is folytatást kell, hogy találjon; és egyike a legfontosabb támadópontoknak abban a sarokban van, ahol a gazdaságtörténet és az elméleti nemzetgazdaságtan tudományai összetalálkoznak a társadalmi tudománynak és cselekedeteknek ama kettős tartományával, amelyet legtágabb értelemben gazdaságpolitikának szoktunk nevezni.